

DOI: 10.21005/pif.2016.25.C-03

KOMPOZYCJA I OBECNE FUNKCJONOWANIE OSIEDLI MIĘDZYWOJENNYCH W SKARŻYSKU- KAMIENNEJ

DESIGN AND CURRENT FUNCTIONING OF INTERWAR HOUSING ESTATES LOCATED IN SKARŻYSKO-KAMIENNA

Marceli Łasocha

mgr inż. arch., arch. krajobrazu

Politechnika Krakowska
Wydział Architektury
Instytut Architektury Krajobrazu

Urząd Miasta Krakowa
Biuro Planowania Przestrzennego
Pracownia Urbanistyczna

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest analiza zagospodarowania dwóch osiedli, zrealizowanych w okresie dwudziestolecia międzywojennego w Skarżysku-Kamiennej: osiedla Pracza oraz osiedla Staffa. Odnosząc się do obowiązującego porządku prawnego, autor omawia genezę i budowę założeń, ich pierwotne projekty urbanistyczne, zrealizowaną w rzeczywistości substancję budowlaną, jak również obecne problemy. Ponadto w artykule przywołano główne trendy obecne w urbanistyce Polski oraz Europy, jak również omówiono rolę Centralnego Okręgu Przemysłowego (COP), który generował dynamiczny rozwój miast i osiedli znajdujących się na jego terenie.

Słowa kluczowe: osiedle Pracza, osiedle Staffa, planowanie przestrzenne, Skarżysko-Kamienna, urbanistyka międzywojenna.

ABSTRACT

The aim of the article is to analyse the development of two housing estates, Pracza and Staffa, built during the interwar period in Skarżysko-Kamienna. The article includes a brief history of urban planning, the genesis of the projects, the chronology of their construction, a comparison of their designs with their implementation, and an examination of the current problems of these estates, with reference to the laws currently in force. Moreover, it cites the main trends in Polish and European urban planning and discusses the role of the Central Industry District (Polish: COP), which generated the dynamic development of housing estates and industry in towns located within its territory.

Key words: interwar urban planning, Pracza estate, Skarżysko-Kamienna, spatial planning, Staffa estate.

1. METODYKA I CEL BADAŃ

Publikacja jest wynikiem projektu badawczego pt. *Polskie założenia urbanistyczne okresu międzywojennego*, realizowanego w ramach rozwoju młodych naukowców: A-8337/2015/DS.-M.

W pracy analizowane są dwa wybrane osiedla mieszkaniowe zrealizowane na terenie Centralnego Okręgu Przemysłowego (dalej COP), w miejscowości Skarżysko-Kamienna. Praca opiera się na wizji terenowej przeprowadzonej na przełomie lipca i sierpnia 2015 r. oraz dostępnych materiałach i dokumentach naukowych, w tym m.in. na kompleksowej publikacji M. Furtaka [4] uwzględniającej różnorodne zagadnienia związane z założeniami przestrzennymi COP-u. W porównaniu z szerokim zakresem tematów poruszonych w ww. pracy (omówiono w niej pokrótce również jedno spośród wybranych przez autora osiedli) poniższy artykuł prezentuje próbę dogłębnego i szczegółowego opracowania oraz analizy ww. założeń skarżyskich, jaka nie była podjęta dotychczas w literaturze naukowej. Ostatnim, a być może najważniejszym elementem badań autora jest analiza aktualnego funkcjonowania osiedli oraz geneza tego stanu rzeczy

2. SYTUACJA W EUROPIE

Początek XX w. był czasem bardzo burzliwych przemian w urbanistyce i architekturze. W 1927 r. wiedeński architekt Adolf Loos wygłosił wykład pt. *Nowoczesne Osiedle – osiedle dla robotników*, na zaproszenie Deutcher Werkbund i Poradni Rzemiosła Budowlanego w Stuttgarcie. W wykładzie propagował idee realizacji niezbyt intensywnego zagospodarowania, a mianowicie budowę domów jednorodzinnych, w układzie szeregowym, z ogrodami, podkreślając, że ogród jest najważniejszym elementem założenia (ryc. 1). Podejście to wpisywało się w nurt urbanistyki propagującej idee miasta ogrodu, głoszonej przez E. Howarda oraz R. Unwina [1, s. 48–55], a taki układ zabudowy był rozwiązaniem pożądanym i rewolucyjnym, biorąc po uwagę ówczesne aspekty sanitarne w gęstej zabudowie miast (np. studniową zabudowę Berlina). Powiązanie z naturą uwidocznione było również w układzie pomieszczeń poszczególnych domów – wg Loosa, umieszczanie ubikacji na zewnątrz domu (w rodzaju swoistego wychodka) miało zapewnić antropogeniczny nawóz, który kompostowany, powinien być używany do użyźniania ogródków [14, s. 221–243]. Uprawa ziemi w przydomowych ogrodach skłaniała mieszkańca do dbania i przebywania w domu oraz jego otoczeniu.

Podobne podejście propagował Ernst May, który w tym czasie we Frankfurcie nad Menem realizował satelitarne osiedla, takie jak Rommerstadt lub Praunheim (ryc. 2). Były to założenia o podobnym układzie zabudowy, w stosunku do propozycji Lossa, realizowane jako niewielkie domy z ogrodami, ale już z wbudowanymi pomieszczeniami sanitarnymi. Układ niewielkich mieszkań został zatwierdzony jako standard na drugim posiedzeniu Międzynarodowego Kongresu Architektury Nowoczesnej (CIAM) we Frankfurcie nad Menem w 1929 r., na którym E. May był niemieckim delegatem. Tematem konferencji było *Mieszkanie dla minimum egzystencji* (Die Wohnung für das Existenzminimum), a jej efektem wypracowanie układu funkcjonalnego dla około 30 m² mieszkania, zapewniającego minimum światła, powietrza i przestrzeni [13, s. 320]. Opierając się m.in. na postulatach tego kongresu, kilka lat później sformułowano zasady *Karty Ateńskiej* będącej podwaliną urbanistyki odbudowującej się Europy.

3. SYTUACJA W POLSCE

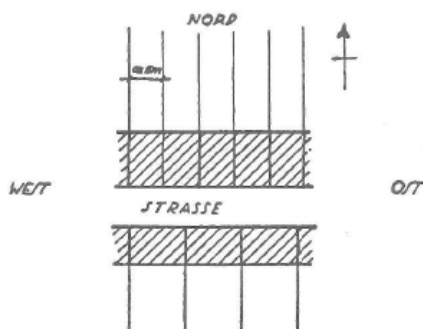
Sytuacja architektury i urbanistyki w międzywojennej Polsce, jej sukcesy (np. projekt Warszawy Funkcjonalnej) i problemy zostały szczegółowo opisane m.in. przez M. Nowakowskiego w książce pt. *Sto lat planowania przestrzeni polskich miast*, gdzie zapisano, że w tym okresie *polska myśl urbanistyczna rozwinęła się ogromnie [...] wiele studiów i koncepcji teoretycznych, wiele śmiałych zamierzeń i projektów miało w zestawieniu*

z tym co się działo w innych krajach Europy, charakter postępowy a nawet pionierski [17, s. 48].

Jednym z głównych problemów, z którymi borykało się ówczesne państwo polskie, była niezwykle ciężka sytuacja mieszkaniowa, spowodowana znacznym przyrostem naturalnym oraz migracją ludzi ze wsi do miast. Akomodacji ogromnych rzesz mieszkańców miał pomagać Państwowy Fundusz Mieszkaniowy (powołany w 1919 r.) oraz Towarzystwo Osiedli Robotniczych TOR. Zadaniem ww. organizacji było wspieranie budowy tanich mieszkań bez nastawiania się na zysk z udzielanych pożyczek lub innych form pomocy. Ponadto trudna sytuacja geopolityczna i gospodarcza kraju spowodowała, że w ramach rozwiązania problemów wewnętrznych i militaryzacji kraju realizowany był COP – za co odpowiadał m.in. minister inż. Eugeniusz Kwiatkowski.

4. SKARŻYSKO-KAMIENNA

Miasto Skarżysko-Kamienna zlokalizowane jest w centralnej Polsce. Powstało z połączenia dwóch miejscowości: Kamiennej i Skarżyska. Wspólną nazwę zatwierdzono w 1928 r., a do wybuchu drugiej wojny światowej miasto kilkakrotnie zwiększało swoją powierzchnię, pochłaniając miejscowości takie jak: Bzin, Rejów, Milica i in [10].

Ryc. 1. Schemat zabudowy wg A. Lossa.
Źródło: [14, s. 227]

Fig. 1. Plan of the housing estate according to Loos.
Source: [14, s. 227]

Ryc. 2. Zabudowa wzdłuż ulicy na osiedlu Praunheim we Frankfurcie nad Menem. Źródło: zdjęcie autora (2008 r.)

Fig. 2. Buildings along the street in the Praunheim estate in Frankfurt am Main. Source: photo by author

Ryc. 3. Lokalizacja miasta Skarżysko-Kamienna na mapie COP (czerwona kropka). Źródło podkładu: [4, s. 35]

Fig. 3. Location of Skarżysko-Kamienna on a COP map (marked with red dot). Source: [4, s. 35]

Ryc. 4. Lokalizacja nowych osiedli (czerwone kropki, nr 1 osiedle Praca, nr 2 osiedle Staffa) względem centrum miasta (owal) Źródło podkładu: [4, s. 94]

Fig. 4. Location of new housing estates (1: Praca estate, 2: Staffa estate) in relation to the centre of the city (oval). Source: [4, s. 94]

W 1923 r. w Skarżysku zlokalizowano Państwową Fabrykę Amunicji, a rolę ośrodka gospodarczego podkreślał również usytuowany tutaj główny węzeł kolejowy. W ramach COP-u miasto znalazło się w kielecko-radomskim obszarze funkcjonalnym, w rejonie wytwarzającym tworzywa podstawowe, oznaczanym literą „A” (ryc. 3).

Błyskawiczny rozwój miasta obrazuje przyrost demograficzny – w ciągu 20 lat (1919–1939 r.) miasto liczące jedynie 7 tys. mieszkańców, rozrosło się do 23,5 tys., zwiększając swoją populację ponadtrzykrotnie.

W Skarżysku-Kamiennej nowe osiedla lokalizowano głównie na terenach przyłączanych do miasta. Tak zrealizowano np. osiedle Rejów, osiedle Kolonia Górna, osiedle Kolonia Dolna (obecnie osiedle Staffa) czy osiedle Bór (w niniejszej pracy używa się pierwotnej nazwy – osiedle Praca). Peryferyjna lokalizacja osiedli, zgodnie z koncepcją miejskiego architekta Bronisława Zajączkowskiego, miała na celu decentralizację miasta skupionego po obu stronach linii kolejowej (ryc. 4) i była zbliżona do satelitarnych osiedli realizowanych przez E. Maya w niemieckim Frankfurcie.

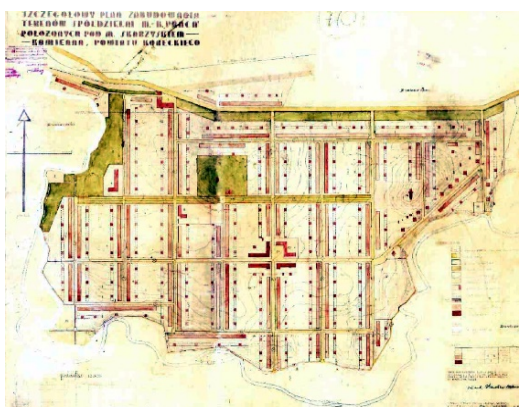
5. OSIEDLE PRACA

Osiedle Praca leży w południowo-zachodniej części miasta (nr 1 na ryc. 4). Tereny osiedla po rozparcelowaniu były zabudowywane i sprzedawane robotnikom (w ramach kredytów mieszkaniowych) i teraz stanowią ich własność. Maciej Furtak przywołuje początki osiedla w następujący sposób [4, s. 337]: *W styczniu 1936 r. dekretem Rady Ministrów odstąpiono gminie miasta Skarżysko–Kamienna państwowe działki leśne o łącznej powierzchni 130 ha pod zabudowę domami mieszkalnymi oraz ok. 36 ha na zabudowanie ulic, placów i zieleńców.*

Należy podkreślić, że Rozporządzenie o prawie budowlanym i zabudowaniu osiedli z 1928 r. [19] obligowało do wyprzedzającej parcelacji gruntów, która pozwalała na wytyczenie racjonalnych działek budowlanych oraz głównych ciągów komunikacyjnych o właściwych szerokościach i wymiarach. W sumie wydzielono 337 działek (ryc. 5).

Ryc. 5. Parcelacja gruntów pod osiedle Praca (Bór).
Źródło/ Source: [8]
Fig. 5. Division of the Praca estate into lots

Ryc. 6. Plan osiedla Praca. Źródło/Source: [4, s. 337]
Fig. 6. Original plan of the Praca estate

W 1936 r. skarżyski budowniczy wystąpił o pozwolenie na budowę pierwszej partii domów. Kierownikiem budowy był Adam Pacek z Warszawy, architektem i projektantem domów arch. Roman Piotrowski. *Miało to być kompleksowe założenie z domem gminnym, domem ludowym, szpitalem, szkołą, rzeźnią, kościołem, stacją autobusową i ryn-*

kiem. Przewidywano uzbrojenie terenu w park miejski, plac dla dzieci, aleje spacerowe oraz stadion [4, s. 335].

Dzieło budowy samowystarczalnego (jak wskazuje powyższy opis) osiedla przerwała druga wojna światowa, a porównanie założeń ze stanem obecnym (por. rys. nr 6 i 7) świadczy o uproszczeniu przemyślanego układu urbanistycznego osiedla oraz o zubożeniu programu funkcjonalnego. Zachowany został natomiast szachownicowy i regularny układ zabudowy wraz ze strukturą ulic zorientowanych zgodnie ze stronami świata.

Podczas realizacji zrezygnowano z rynku, w miejscu którego wykonano regularną, powtarzalną zabudowę z przecinającymi się prostopadle ulicami. Planowany teren zielony został zrealizowany w innym miejscu, jednakże działki te do tej pory nie są należycie urządzone i stanowią zwykłą przestrzeń leśną. W związku z lokalizacją założenia mieszkaniowego w terenach leśnych osiedle otaczają lasy państwowe, ww. funkcjonowanie obszaru jest nieatrakcyjne i stanowi o marnotrawieniu przestrzeni. Dodatkowo zapewne późniejsze niekonsekwentne zarządzanie doprowadziło do wydzielenia mniejszych działek osób fizycznych i prawnych przy ulicach otaczających „teren urządzony” (obecnie w większości zabudowanych), co znacznie utrudnia dostęp do terenu zielonego osobom z zewnątrz.

Zdaniem autora, największym zaniechaniem, którego dopuszczono się w ramach budowy osiedla, jest zmieniona lokalizacja kościoła. Obiekt ten miał zostać wybudowany na końcu zielonej osi zorientowanej wschód–zachód, tak aby zamykał jej perspektywę.

Ryc. 7. Zrealizowany układ osiedla Bór (Praca) na fragmencie SUIKZP. Kolorem jasnobrązowym oznaczono zabudowę mieszkaniową, kolorem czerwonym kościół oraz szkołę, kolorem zielonym tereny zieleni. Źródło/Source: [22]

Fig. 7. Layout of the Bór (Praca) estate as realised, from 'Study of the Conditions and Directions of Spatial Management' (pink – housing, red – school and church, grey – area for park)

Ryc. 8. Główna oś założenia – ciąg drogowy wzdłuż ul. 17 Stycznia bez zamknięcia perspektywicznego, którym miał być kościół. Źródło: zdjęcie autora (2015 r.)

Fig. 8. The main axis of the estate, 17 Stycznia Street, lacking the closure of perspective that was to be provided by the church. Source: photo by the author (2015)

Niestety, kościół zlokalizowano przy mniejszej ulicy na północ od planowanego miejsca. Wspomniana zielona oś została zrealizowana jako ulica o dużej, jak na to kameralne założenie urbanistyczne, szerokości (ryc. 8). Składa się z jezdni, trawników, chodników, ponownie trawników oraz prywatnych ogródków przed domami. Przestrzeń ta jest wygodna w użytkowaniu, jednakże brak jest ww. zamknięcia perspektywicznego na końcu ulicy. Powinna się w tym miejscu pojawić wieża kościoła, która porządkowałaby przestrzeń osiedla i ułatwiała orientację. Zrealizowany w rzeczywistości kościół ma wieżę, która, niestety, nie jest widoczna z jakiegokolwiek miejsca na osiedlu. W tym miejscu należy podkreślić, że teren osiedla jest relatywnie płaski. Można odnaleźć jedno niewielkie zagłębienie i jedno wzniesienie, które znajduje się właśnie na końcu deptaka – co jeszcze bardziej podkreśliłoby rolę kościoła jako dominanty.

Również szkoła została przesunięta względem pierwotnej lokalizacji na osiedlu i względem dochodzących ulic, przez co układ staje się mniej czytelny. Podsumowując analizę kompozycji, należy podkreślić, że obecne rozmieszczenie budynków na osiedlu powoduje duże utrudnienia w orientacji ze względu na brak wyróżników urbanistycznych i monotonię ulic, które choć komfortowe i szerokie, wyglądają podobnie i nie stanowią o atrakcyjności i rozpoznawalności obszaru, postulowanej przez K. Lyncha w publikacji pt. *Obraz Miasta* [16].

Planowane na osiedlu domy mieszkalne były niewielkie – na pojedyncze mieszkanie składały się: salonik, alkowa, kuchnia (ze zlewem), klozet na parterze oraz sypialnia i strych na niewysokim poddaszu (ryc. 9). Łączna powierzchnia mieszkania nie przekraczała 42 m², co w porównaniu z wytycznymi II CIAM, było niewielkim powiększeniem standardów.

Ryc. 9. Budynek mieszkalny w oryginalnym gabarycie (z powiększonym jedynie garażem) na osiedlu Praca, pod adresem ul. Walecznych 12. Źródło: zdjęcie autora (2015 r.)

Fig. 9. House with its original dimensions (with an enlarged garage) in the Praca estate at 12 Walecznych Street. Source: photo by the author (2015)

Ryc. 10. Budynek mieszkalny na osiedlu Praca, pod adresem ul. Walecznych 14, z rozbudowaną i nadbudowaną współcześnie połową. Źródło/Source: [12]

Fig. 10. House on Praca Estate at 14 Walecznych Street with recent extension and superstructure

Ryc. 11. Budynek mieszkalny na osiedlu Bór, pod adresem ul. Nowa 24. Źródło: zdjęcie autora (2015 r.)

Fig. 11. Villa in the Praca Estate at 10 Nowa Street. Source: photo by the author (2015)

Ryc. 12. Willa na osiedlu Praca, pod adresem ul. Sosnowa 15, o bryle i kompozycji analogicznej do przedszkola w Starachowicach przy ul. Reja. Źródło: zdjęcie autora (2015 r.)

Fig. 12. Villa in the Praca Estate at 15 Sosnowa Street. Its form and composition is similar to the pre-school in Starachowice on Reja Street. Source: photo by the author (2015)

Ponieważ druga wojna światowa przerwała kompleksową realizację osiedla (zgodnie z projektem zrealizowano zabudowę wzdłuż głównych ulic: Walecznych i Wrzosowej) dalsze jego części wznoszono wg indywidualnych projektów na rozparcelowanych wcze-

śniej działkach. W ten sposób powstawały również wille o kształtach takich samych lub zbliżonych do budynków zrealizowanych w tym czasie na innych osiedlach, m.in. w pobliskich Starachowicach (ryc.11,12).

Mieszkania zrealizowane na osiedlu Praca w obecnych czasach i przy współczesnych standardach są niekomfortowe i za małe, co prowadzi do częstych rozbudów. Efektem prowadzonych w budynkach robót budowlanych jest kompletne zatracenie pierwotnego modernistycznego charakteru zabudowy oraz jej niewielkich gabarytów (ryc. 10).

Ponadto rozbudowy, nadbudowy lub też budowy nowych obiektów wzdłuż ulic wprowadzają chaos w przestrzeni osiedla (patrz rys. 13). Powyższa dowolność spowodowana jest brakiem prawa miejscowego – planu zagospodarowania przestrzennego, a w związku z tym realizacjami inwestycji na podstawie indywidualnych decyzji ustalających warunki zabudowy. Plan miejscowy mógłby uregulować kwestie gabarytów zabudowy, kolorystyki budynków, określić przyszłościowo jednolite zasady ewentualnych modernizacji oraz ustalić wartości, które bezwzględnie należy ochronić (np. wysokość lub kompozycję elewacji).

Analiza obowiązującego studium [22] wskazuje również, że ani osiedle, ani poszczególne budynki zlokalizowane w ramach zespołu osiedle Praca nie są objęte żadnym wpisem obszarowym do rejestru zabytków ani wpisami poszczególnych domów do tego rejestru. Dokument studium wskazuje również, że żaden budynek nie został ujęty w ewidencji zabytków, nie wskazano również do ochrony obszaru poprzez strefę ochrony konserwatorskiej, która może zostać wyznaczona w tym dokumencie, zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków [23].

Jak wspomniano powyżej, obecnie teren ten nie jest objęty żadnym planem miejscowym, który jest relatywnie dobrym narzędziem ochrony¹. Plan miejscowy z pewnością mógłby uchronić również przed lokalizacją na pustych parcelach zabudowy wielorodzinnej, która już pojawiła się w terenie (patrz ryc. 14). Osobnym zagadnieniem pozostaje kwestia, jak na podstawie obecnych przepisów tzw. dobrego sąsiedztwa wydano warunki zabudowy dla zabudowy wielorodzinnej na osiedlu domów jednorodzinnych!

Rys.13. Zróżnicowanie zabudowy wzdłuż jednej ulicy. Widoczne zróżnicowanie elewacji, dachów, układu otworów okiennych. Źródło: zdjęcie autora (2015 r.)

Fig. 13. Diversity of development along a single street. An assortment of facades, roofs, and window layouts are visible. Source: photo by the author (2015)

Rys. 14. Budynek mieszkalny na osiedlu Bór pod adresem ul. Nowa 24. Źródło: zdjęcie autora (2015 r.)

Fig.14. Residential building in the Praca estate at 24 Nowa Street. Source: photo by the author (2015)

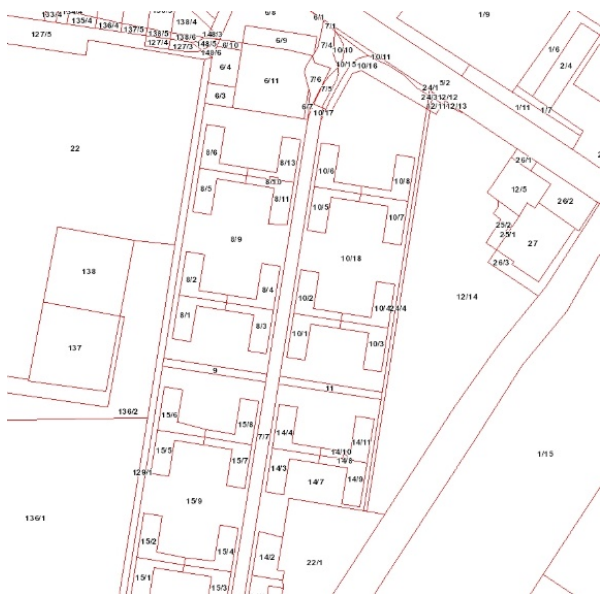
Pomimo ww. dysfunkcji należy pokreślić, że osiedle jest obszarem o wysokiej wartości kulturowej, który powinien zostać objęty prawnymi formami ochrony. W przyszłości rów-

¹ Por. z artykułem: L. Klimczak, M. Łasocha, *Zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego dotyczące miejsc kultu na przykładzie Krakowa w monografii pt. Okolice Kalwarii Pałacowskiej: Człowiek i jego Krajobraz.*

niez przestrzeń parku przy szkole powinna zostać urządzona jako ogólnodostępny park osiedlowy.

6. OSIEDLE STAFFA

W odległości około 500 m na wschód od osiedla Praca (nr 2 na ryc. 4) kilka lat wcześniej powstał inny zespół mieszkalny budowany, a mianowicie Kolonia Robotnicza – dziś osiedle Staffa. Budowę rozpoczęto w 1923 r., a na osiedle składały się 44 takie same ośmiomieszkaniowe domy. Osiedle to, w przeciwieństwie do osiedla Praca, nie było oddane (sprzedane) na własność robotnikom pracującym w sąsiednich zakładach, lecz było i jest w dalszym ciągu wynajmowane. W związku z innym statusem prawnym osiedla inaczej również rozparcelowano grunty. Działki w tym przypadku wydzielono pod komunikację (dojścia i drogi), budownictwo (budynki mieszkalne i gospodarcze) oraz pod zielen jako przestrzeń wspólną dostępną dla mieszkańców sąsiadujących budynków (patrz ryc. 15).

Ryc. 15. Układ działek na osiedlu Staffa. Źródło/Source: [8]

Fig. 15. Arrangement of lots in the Staffa estate

Ryc. 16. Osiedle Staffa na mapie topograficznej. Źródło/Source: [8]

Fig. 16. The Staffa estate on a topographic map

Charakterystycznym dla omawianego osiedla jest jego niewielki terytorialnie rozmiar posiadający wyraźną strukturę urbanistyczną i funkcjonalną. Zabudowę zrealizowano wzdłuż głównej osi założenia, którą stanowi ul. Staffa. Ulica ta obecnie zaakcentowana jest pomnikiem (obeliskiem) na jego północnym końcu (ryc. 17). Dwupiętrowe budynki mieszkalne i jednopiętrowe gospodarcze rozmieszczone są regularnie i symetrycznie po obu stronach ulicy, według następującej zasady: mieszkalne są do niej równoległe, a gospodarcze prostopadłe (ryc. 16).

Funkcjonalnie osiedle akcentują ponadto dwa budynki usługowe: na północnym i południowym końcu (ryc. 18, 19). Budynki te nie są zlokalizowane na osi, lecz znajdują się obok niej, co nawiązuje do swobodnych układów osiedli modernistycznych. Położenie takie nie budzi tak dużych kontrowersji jak kościół na osiedlu Praca, gdyż osiedle to jest niewielkie i posiada klarowną strukturę – łatwą w orientacji dla obserwatora.

W połowie osiedla, od strony wschodniej zlokalizowano kolejny budynek usługowy – przedszkole. Lokalizacja tego obiektu, choć w środku osiedla, a więc racjonalnie, jeśli chodzi o odległość dla każdego mieszkańca (a szczególnie dzieci), jest kontrowersyjna ze względu na sąsiedztwo z linią kolejową. Kolej, będąca motorem rozwoju miasta, w tym przypadku generuje zagrożenie dla życia dzieci oraz zanieczyszczenie spalinami, hałasem oraz drganiami gruntu.

Kolejnym istotnym elementem usługowym zlokalizowanym w północno-wschodnim narożniku jest piekarnia i dom handlowy. Obiekty te, pomimo realizacji na uboczu w stosunku do rdzenia osiedla, leżą na drodze do zakładów pracy, czyli w miejscu jak najbardziej racjonalnym.

Przywołane bogate zaplecze usługowe osiedla, w tym socjalne, świadczy o posiadaniu przez projektantów głębokiej znajomości potrzeb mieszkańców i przypomina racjonalne rozplanowanie jednostki sąsiedzkiej propagowanej przez C. Perry'ego w Stanach Zjednoczonych.

Ryc. 17. Ulica Staffa – główna oś osiedla z obeliskiem zlokalizowanym na końcu. Źródło: zdjęcie autora (2015 r.)

Fig. 17. Staffa Street – the main axis of the estate, with an obelisk located at one end. Source: photo by the author (2015)

Ryc. 18. Modernistyczna przychodnia na początku ul. Staffa. Źródło: zdjęcie autora (2015 r.)

Fig. 18. Modern clinic at the beginning of Staffa Street. Source: photo by the author (2015)

Ryc. 19. Szkoła Podstawowa na południowym końcu osiedla. Źródło: zdjęcie autora (2015 r.)

Fig. 19. Primary school in the Staffa estate at the south end of the axis. Source: photo by the author (2015)

Ryc. 20. Zabudowa na osiedlu Staffa od strony ogrodu. Źródło: zdjęcie autora (2015 r.)

Fig. 20. Building unit in the Staffa estate, seen from the garden side. Source: photo by the author (2015)

Ewenementem osiedla są budynki realizowane z kamienia oraz ceglanego ramowania najważniejszych elementów, takich jak okna czy drzwi z białej cegły pełnej (ryc. 20). Kombinacja tych materiałów tworzy unikatowy klimat i urok każdego z budynków, które pomimo rygorystycznego rozplanowania, tworzą malowniczy krajobraz.

Warto wspomnieć, że każdy budynek mieszkalny posiadał komórki i pomieszczenia gospodarcze, zlokalizowane w oddzielnych jednopiętrowych budynkach. Fakt posiadania takiego pomieszczenia był na pewno istotny ze względów psychologicznych dla ludzi, którzy przybyli tutaj ze wsi i którzy z licznych zabudowań wiejskich musieli się zadowolić w niewielkich mieszkaniach robotniczych².

Ryc. 21. Otoczenie budynków na osiedlu Staffa z widocznym budynkiem gospodarczym. Źródło: zdjęcie autora (2015 r.)

Fig. 21. The surroundings of buildings in the Staffa estate, with a visible shed. Source: photo by the author (2015)

Ryc. 22. Klatka schodowa w domu mieszkalnym na osiedlu Staffa. Źródło: zdjęcie autora (2015 r.)

Fig 22. A stairway in a residential house in the Staffa estate. Source: photo by the author (2015)

Niestety, budynki zlokalizowane na osiedlu nie znajdują się obecnie w zbyt dobrym stanie technicznym. Pomimo atrakcyjnego wyglądu zewnętrznego w środku często wymagają remontu (ryc. 22). Zjawisko to może wynikać z faktu, że budynki te są najmowane i nie wytwarza się więc mieszkańców z miejscem zamieszkania, a co za tym idzie. dbanie o własny dom, jak również o jego otoczenie – czyli własną małą ojczyznę.

Zły stan techniczny widoczny jest również w otoczeniu budynków i w przydomowych ogrodach, które są zaniedbane i wymagają pielęgnacji i uporządkowania (patrz ryc. 21)!

7. PODSUMOWANIE

Powyższa analiza wskazuje, że osiedle Praca i osiedle Staffa zrealizowane w Skarżysku -Kamiennej prezentują racjonalne i czytelne układy kompozycyjne, wpisujące się nie tylko w polskie, lecz również europejskie standardy urbanistyczne.

Badania wskazują również na dwa różne sposoby ukształtowania zabudowy, ukształtowania funkcjonalnego, a przede wszystkim podziału gruntów i władania – postępowania z poszczególnymi nieruchomościami.

Przekazywanie mieszkańcom ziemi na własność, czego przykładem jest osiedle Praca, przyczynia się do dbałości o swój dom i jego otoczenie, czyli o nieruchomość. Z drugiej strony generuje również problemy, gdyż każdy, mając na uwadze swoje „święte prawo własności”, chce zagospodarować teren lub zmienić swoją zabudowę wg własnego upodobania. Sytuacja ta prowadzi do wypaczeń pierwotnego układu osiedla, a wśród zabudowy jednorodzinnej powstają domy wielorodzinne. Wyważona zabudowa moderni-

² O potrzebie posiadania takich pomieszczeń dobrze świadczy przykład Nowej Huty w Krakowie (wybudowanej ponad 30 lat później), gdzie w nowych, kilkupiętrowych blokach robotnicy hodowali na balkonach świnię.

styczna przekształca się we współczesne mniejsze lub większe standardowe i typowe domy mieszkalne.

Przykład drugi (osiedle Staffa) prezentuje inne podejście do tematu własności, zapewniające, że poszczególne budynki pozostają w obecnych gabarytach i w obecnym układzie, gdyż nikt nie inwestuje na nie swojej własności. Przykład ten pokazuje również, że brak przywiązania powoduje szybszą dewastację obiektów i ich otoczenia, co na tak wartościowym osiedlu nie może być zaakceptowane.

Ryc. 23. Zabudowa Praunheim we Frankfurcie nad Menem. Źródło: zdjęcia autora (2008 r.)

Fig. 23. Buildings in the Praunheim estate in Frankfurt am Main. Source: photo by the author (2008)

Dla obu osiedli można zaproponować rozwiązania konfliktów przestrzennych zaistniałych na ich terenach. W pierwszym przypadku konieczne jest wprowadzenie regulacji planistycznych, np. przez uchwalenie planu miejscowego, który może uchronić strukturę osiedla, jak również poszczególne budynki przed nowymi inwestycjami. W planie można określić również zasady przekształceń oryginalnych, „za małych” budynków tak, aby nie straciły one swej pierwotnej kompozycji. Dodatkowym działaniem powinno być racjonalne zagospodarowanie terenu zielonego zlokalizowanego w centrum osiedla wraz ze zorganizowaniem publicznych dojazdów do tego obszaru. W drugim przypadku poprawy sytuacji można oczekiwać w następstwie zapewnień długoterminowych gwarancji zamieszkania w danym miejscu, zmiany struktury lokatorów, większej dbałości o teren przez zarządzających osiedlem lub w ostateczności przez przekazanie mieszkań lokatorom na własność. Ostatnie działanie wiąże się z ustaleniem odpowiednich regulacji i zabezpieczeń w celu uniknięcia sytuacji występujących na osiedlu Praca, opisanych powyżej.

Jako przykład racjonalnego gospodarowania warto przywołać wspomniane na początku osiedle Praunheim zrealizowane w latach 1926–1928 we Frakfurcie na Menem przez

Ernsta Maya. Właścicielem osiedla jest gmina, która dba o należyte jego zagospodarowanie i utrzymanie. To również gminie zawdzięcza się, że elewacje budynków na osiedlu od lat pomalowane są w uporządkowanych pastelowych kolorach (ryc. 23), gdyż to ona te kolory kompleksowo ustaliła i nie pozwala poszczególnym najemcom na dowolne zmiany³ – co mogłoby doprowadzić do „pastelozji” występującej na polskich blokowiskach [21].

DESIGN AND CURRENT FUNCTIONING OF INTERWAR HOUSING ESTATES LOCATED IN SKARŻYSKO-KAMIENNA

1. METHODOLOGY AND PURPOSE OF THE RESEARCH

This publication is the result of a research project, 'Polish development plans created in the interwar period', carried out within the framework of a programme for the development of young scholars, no. A-8337/2015/DS.-M. The paper analyses two selected housing estates constructed within the territory of the Central Industry District (hereafter referred to as COP) in Skarżysko-Kamienna. The research is based on a field inspection of the area carried out at the end of July and beginning of August 2015, as well as on available academic papers and documents, including a comprehensive publication by Marcin Furtak, [4] in which a wide range of issues connected with COP's spatial development are discussed. Compared to the range of issues addressed in the above-mentioned work (which includes a brief mention of one of the estates selected by the present author), the present article presents an attempt at a thorough and detailed elaboration and analysis of the above-mentioned Skarżysko housing estates, something which has not been undertaken in the academic literature to date. The final, and perhaps most important, element of the research is an analysis of the current functioning of the estates and the origin of the present state of affairs.

2. THE SITUATION IN EUROPE

The beginning of the twentieth century was a period of turbulent changes in architecture and urban planning. In 1927 the Viennese architect Adolf Loos was invited by the Deutscher Werkbund (Building Craft Association) in Stuttgart to give a lecture entitled 'Modern housing estates – housing estates for workers'. In it, he presented the idea of less intensive land development, specifically the construction of single-family buildings in rows, with gardens constituting the most important element (fig.1). This approach was part of the trend of 'garden cities' propagated by Ebenezer Howard and Raymond Unwin [1, p. 48-55]. Taking into account the current sanitary norms in the densely built-up cities of that time (e.g. the wells of Berlin), this solution was revolutionary and desirable. The connection with nature is apparent in the arrangement of space in particular houses. According to Loos, the placement of toilet facilities outside the buildings (like privies) was intended to guarantee natural anthropogenic manure, which, after being composted, was to be used as fertiliser in the garden [14, str. 221-243]. Cultivation of the gardens was intended to incline workers to care for, and spend time in, their homes and their environment.

A similar approach was proposed by Ernst May, who at that time was building satellite towns in Frankfurt such as Rommerstadt or Praunheim (fig. 2). The design of these developments was analogous to the concept of Loos, consisting of small (30 m²) standard-

³ Zagadnienie to zostało przedstawione autorowi na egzaminie z przedmiotu Städtebau (urbanistyka), prowadzonym (egzamin i przedmiot) przez dziekana M. Petereka (Fachhochschule, Frankfurt am Main, w grudniu 2008 r.).

ised houses with gardens, but in this case with built-in sanitary facilities. The system of small dwellings was confirmed as standard at the second meeting of the International Congress of Modern Architecture (CIAM) in Frankfurt am Main in 1929, to which May was a German delegate. The theme of the conference was *Die Wohnung für das Existenzminimum* (Minimum subsistence-level housing) and its result was the development of a functional design ensuring a minimum of light, air and space [13, p. 320]. Based on the postulates of this congress, the principles of the Athens Charter, which became the basis for post-war urban planning, were formulated a few years later.

3. SITUATION IN POLAND

The situation of interwar Polish architecture and urban planning with its achievements (e.g. the design of *Warszawa Funkcjonalna*, or 'Functional Warsaw') and problems are described in detail by Maciej Nowakowski in his book *Sto lat planowania przestrzeni polskich miast* [11], *One hundred years of planning Polish cities*, in which he writes: *Polish urban thought developed enormously (...) many studies and theoretical concepts, many bold plans and designs were, compared to what was happening in the other countries of Europe, outstandingly progressive and even pioneering* [17, p. 48].

One of the main problems with which the young country was grappling was unusually poor housing conditions, caused by a high birth rate and the migration of people from villages to towns and cities. Accommodation of these huge masses was to be supported by the National Housing Foundation (created in 1919) and the Society of Workers' Housing Estates (TOR). The task of these non-profit organisations was to support the construction of cheap residences without earning profits from loans, or to provide other forms of help. Moreover, the complicated geopolitical and economic situation in the country, involving the solution of internal domestic problems and issues concerning the country's militarisation, led to the creation of COP, for which the government minister and engineer Eugeniusz Kwiatkowski, among others, was responsible.

4. SKARŻYSKO-KAMIENNA

The town of Skarżysko-Kamienna, located in central Poland, was created from the merger of two villages, Kamienna and Skarżysko. The new name was adopted in 1928. Up to the beginning of World War II the town's area multiplied several times through the incorporation of surrounding areas such as Bzin, Rejów, and Milica [10].

In 1923 the National Ammunition Factory was placed in Skarżysko, and the town's role as an economic centre was reinforced by the location here of a main railway junction.

Within the framework of COP, the town was located in the Kielce-Radom functional district (marked with the letter A), where basic materials were produced (fig.3).

The rapid development of the town is illustrated by the growth of its population, which in the 20 years between 1919 and 1939 increased more than threefold, from 7,000 inhabitants to 23,500.

In Skarżysko-Kamienna, new housing estates were located mainly on lands incorporated into the city. In this way housing estates such as Rejów, Kolonia Górna, Kolonia Dolna (now the Staffa estate), and Praca (also called the Bór estate) were constructed. Their peripheral location, according to the concept of town architect Bronisław Zajączkowski, was intended to decentralise the city centre concentrated on both sides of the railway (see Illustration 4) and was similar to the concept introduced by May in Frankfurt am Main in Germany.

5. PRACA ESTATE

The Praca estate lies in the south-western part of the town (Illustration 4, no. 1). The area of the estate was divided into lots, built up with houses, and sold to workers via residen-

tial mortgages. The land is now their property. Furtak describes the beginnings of the estate as follows: *In June 1936, by decree of the Council of Ministers, the municipality of Skarżysko-Kamienna was given national forest parcels covering an area of 130 ha to build houses, and parcels covering an area of 36 ha to construct roads, squares and parks* [4, p. 337].

It should be emphasised that a 1928 building ordinance governing the construction of estates [19] mandated the prior demarcation of parcels of land, which enabled in turn the rational demarcation of building lots as well as main roads with appropriate widths and dimensions. A total of 337 parcels were created (fig. 5)

In 1936 a town builder from Skarżysko applied for a building licence for the construction of the first group of houses. The construction manager was Adam Pacek of Warsaw; the architect and designer of the houses was the architect Roman Piotrowski. *'It was to be a comprehensive design with a municipal office, community centre, hospital, school, slaughterhouse, church, bus station and town square. The development of land into a town park, children's playground, walking paths and a stadium was projected'* [4, p. 335].

The construction of a self-sufficient settlement (as shown by the above description) was interrupted by World War II. Comparison of the plans with the estate's present status (shown in Illustration 6 and 7) indicates the simplification of the well-thought-out layout and diminution of its functional programme. However, the strict chessboard street layout remains, complete with its north-south orientation.

During the construction of the estate, the town square was eliminated; instead, regular development ensued, with streets intersecting at right angles. The planned green area was implemented in a different place; however, to this day this area has been not properly landscaped, and remains an ordinary wooded area. In connection with the location of the estate in a forested area (the estate is surrounded by national forests) this area, unattractive at present, constitutes wasted space. In addition, subsequent erratic management most probably led to further divisions into small private lots in the streets surrounding the designated area (which are at present mostly built up), thus hindering access to it by individuals 'from outside'.

In the author's opinion, the greatest flaw in the implementation of the estate is the changed location of the church, which should have been built at the end of the green east-west axis, in order to close its perspective. Unfortunately the church is located in a smaller street north of the planned site. The street constructed as the main green axis is much too wide in relation to the intimate nature of this estate (see Illustration 8), encompassing the road itself, lawns, pavements, lawns again, and private gardens in front of houses. This space is obviously convenient in terms of use; however, it lacks the above-mentioned closure of perspective at one end. The church's bell tower should appear here; this would lend a sense of order to the estate and facilitate orientation. The existing church does include a tower, which unfortunately is not visible from any point in the estate. It should be emphasised here that the terrain of the housing estate is relatively flat. One small depression can be found in the area, as well as one small elevation located at the end of the pedestrian pavement, which would lend additional emphasis to the church's role as a dominant element.

As well, the school was moved from its original location and, in terms of the streets affording access thereto, the estate's layout is thus rendered less clear. This change also distorts the overall composition of the estate – especially since that this is another large and prominent building.

To sum up the analysis of the composition, it should be emphasised that the current arrangement of buildings in the estate creates major problems of orientation due to a lack of distinguishing urban features and to the monotony of the streets, which, though convenient and wide, all resemble one another and do not present the estate as an attractive and recognisable area as postulated by Kevin Lynch in his publication *The image of the city* [16].

The residential houses planned for the estate were quite small: a single residence consisted of a living room, alcove, kitchen (with sink), ground-floor lavatory, bedroom, and low attic (fig. 9). The combined area of the house did not exceed 42 m², which, in comparison to II CIAM, was a slight enlargement of the standards.

Due to World War II, the comprehensive construction of the estate was interrupted, though housing along Walcznych and Wrzosowej Streets had been completed. The rest of the estate was erected on the basis of individual designs on plots of land that had been previously divided. In this way, various villas, similar in form to buildings completed in other estates (e.g. in nearby Starochowice) also appeared (fig. 11,12).

By current standards, the residences in Praca Estate are uncomfortable and too small, which leads to their frequent enlargement. The effect of this construction is the complete obliteration of the original modernist character of the buildings, along with their modest dimensions (fig. 10).

Moreover, the construction of extensions, superstructures, or new buildings in the streets introduces chaos into the estate area. This 'anything goes' situation is caused by the absence of local law or a local spatial management plan, creating a situation where construction is undertaken on the basis of individual decisions establishing building conditions. A local spatial management plan could regulate the dimension and colours of buildings, establish uniform rules of modernisation, and determine values to be protected (e.g. the height and design of facades).

Analysis of the study in force [22] indicates that neither the Praca estate itself nor any individual building located therein either falls within any area entered in the register of monuments, or is covered by an entry for an individual home. The study document also shows that no buildings are mentioned in local records of monuments, and there is nothing to indicate the creation of a protected area by means of a preservation zone which could be designated in this document according to the law on the protection of monuments [23].

As was mentioned previously, at present this area is not covered by any local plan which might serve as a relatively good tool for its protection⁴ Certainly a local plan could also prevent the placement of multi-family houses (which have already appeared in the area – see Illustration 12), on empty lots⁵.

Despite all these dysfunctions it must be emphasised that the Praca estate is an area of great cultural value which ought to be protected by law. As well, in the future the park area near the school should be opened as a general-access estate park.

6. STAFFA ESTATE

At a distance of about 500 m east of the Praca estate (no. 2 in illustration 4), another housing estate had been created a few years earlier: Kolonia Robotnicza, later renamed the Staffa estate. Construction began in 1923. The estate consists of 44 identical houses, each containing 8 flats. The flats in this estate, unlike those in Praca, were not sold to workers from nearby industrial facilities, but were, and still are, rented. In connection with the different legal status of this estate, the land was divided into lots according to a different method. Lots were allocated for transport (roads and pavements), construction (of

⁴ Compare with the article: Klimczak L., Łasocha M., *Zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego dotyczące miejsc kultu na przykładzie Krakowa* [Entries in local spatial development plans concerning places of worship on the example of Kraków] in a monograph entitled *Okolice Kalwarii Pałacowskiej: Człowiek i jego Krajobraz* [The Kalwaria Pałacowska area: man and his landscape].

⁵ A separate issue concerns the way in which a single-family housing estate was placed under conditions of development and spatial management defining the type of development as multifamily houses, especially given that this decision was based on the 'good neighbourhood' rule.

residential buildings and outbuildings), and green areas, as common spaces available for inhabitants of the neighbouring buildings (see Illustration 15).

One characteristic of the estate is its small overall dimensions, which include a clear and easily grasped urban-planning and functional structure. Buildings are located along the main axis, which is Staffa Street. This street is currently accentuated by a monument (an obelisk) located at its north terminus (fig. 17). Two-storey residential buildings and one-storey outbuildings are distributed regularly and symmetrically along both sides of the street, following the principle that residential buildings are parallel, outbuildings perpendicular, to the street (fig. 16).

Functionally, the estate is accentuated by two commercial buildings located at its north and south ends (fig. 18, 19). These buildings are not located on the axis, but next to it, thus alluding to the free layouts of modernist estates. Unlike the church in the Praca estate, these locations are not controversial, since this estate is not large and possesses a clear structure thanks to which an observer can easily orient himself.

Located in the centre of the estate, on the east side, is another service building, namely, the pre-school. The location of this building, though in the centre, and thus reasonable in terms of its distance relative to each resident (especially children), is controversial due to its proximity to the railway, which, despite serving as the generator of the city's development, in this case poses a danger for the children, as well as creating pollution in the form of fumes, noise and vibrations.

Another important commercial element, located in the north-east corner of the estate, is the bakery and shopping centre. These services, although located away from the centre, are on the way to the workplaces, i.e. in the most sensible spot.

The above rich range of services located inside this estate testifies to the designers' profound consciousness of the needs of its residents, analogous to the idea of the rational 'neighbourhood unit' layout promoted by Clarence Perry in the United States.

A unique aspect of this estate is the use of stone and brick to frame the most important elements, e.g. windows and doorways of solid white brick, etc. The combination of these materials creates the outstanding atmosphere and charm of each building, which, in spite of the rigorous layout, create a picturesque landscape (see Illustrations 19 and 20).

It is worth recalling that each residential building possesses sheds and utility rooms located in separate one-storey buildings. Possession of such facilities was surely essential in terms of psychological considerations regarding the people who moved here from the country and who, though accustomed to numerous village buildings, had to be housed in small workers' flats.⁶

Unfortunately, buildings in the estate are currently not in very good repair. Despite an attractive exterior appearance, inside they often stand in need of renovation. This situation may result from the fact that the buildings are rented, with none of the bonds between occupant and residence that might lead to an occupant caring for his own house and its surroundings – i.e. his 'castle'. The poor state of repair is also visible in the immediate surroundings of the buildings (pavements, driveways) and the gardens adjoining the houses, which are neglected and need to be cared for and put in order (see Illustration 21,22).

7. SUMMARY

The analysis presented above shows that the Praca and Staffa estates constructed in Skarżysko-Kamienna are rationally and clearly designed and serve as good examples of Polish and European interwar urban housing estates.

⁶ The need for such additional space can be seen in the example of Nowa Huta in Kraków (built 30 years later), where workers living in multi-storey blocks raised pigs on their balconies.

The study also points out two different methods of developing the urban and functional structure of the estates and, above all, of dividing the land and establishing ownership and ways of dealing with particular pieces of property.

The example of the Praca estate, in which land was transferred to the possession of the occupants, contributes to the care of the houses and their surroundings – in other words, the properties. On the other hand it also generates problems, since each individual, convinced of his 'sacred right of ownership', wants to develop his land or modify his building to please himself. This leads to the deformation of the original layout of the estate, with multi-family structures cropping up among single-family houses or well-balanced modernist architecture being transformed into contemporary, more or less standard, typical houses.

The second example (the Staffa estate) presents another approach to the question of ownership, ensuring that particular buildings retain the same forms and dimensions, since nobody invests their personal resources in them. This example also indicates that the lack of bonds between the occupants and residences causes more rapid deterioration of buildings and their surroundings, which is unacceptable in such a valuable estate.

In both estates, a solution can be found for existing space-related conflicts. In the first example, it is essential to introduce planning regulations, e.g. through adoption of a local plan that can protect the structure of the estate and protect particular buildings from new construction. Such a plan can also specify principles for the transformation of original 'too small' buildings so as not to obliterate their original form. An additional task should be reasonable development of the green area in the centre of the estate, along with the organisation of public access to this area. In the second case, the situation can be corrected through guarantees of long-term residence in a given place, changes in the tenant structure, greater care for the land through estate management, or, in the last resort, sale of the property to the occupants. This last suggestion is obviously connected with the establishment of appropriate regulations and safeguards in order to avoid the situation occurring in the Praca estate, as described above.

As an example of rational management, it is worth recalling the Praunheim estate, mentioned at the beginning of the paper, realised by Ernst May in 1926–28 in Frankfurt am Main. The estate is owned by the municipality, which oversees its development and maintenance. It is also thanks to the municipality that the facades of the estate buildings have been painted for years in appropriate pastel colours, since it was the municipality who established the comprehensive colour scheme (fig. 23) and does not permit individual residents to change it at will⁷ – which might have led to the 'colour madness' so often seen in Polish housing estates. [21]

BIBLIOGRPHY

- [1] Böhm A., *Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu. O czynniku kompozycji*, Kraków, Wydaw. Politechniki Krakowskiej 2006, ISBN 978-83-7242-398-6.
- [2] Dreyse D.W., *May-siedlungen. Architekturfuehrer durch acht Siedlungen den Neu*, Auflage 2, König, Walter Verlag 1994, ISBN-13 978-3883751955.
- [3] Furtak M., Architektura użyteczności publicznej Starachowic w latach funkcjonowania Centralnego Okręgu Przemysłowego, *Przestrzeń i Forma* 2010, nr 14, s. 75–90.
- [4] Furtak M., *COP Centralny Okręg Przemysłowy 1936–1939 Architektura i urbanistyka*, Kraków –Łódź, Księży Młyn Dom Wydawniczy 2014, ISBN 978-83-7729-130-6.
- [5] Furtak M., Robotnicze osiedla mieszkaniowe w latach funkcjonowania Centralnego Okręgu Przemysłowego na obszarze kielecko-radomskim, *Przestrzeń i Forma* 2011, nr 15, s. 413–424.

⁷ This problem was presented to the author at an exam on the subject of *Städtebau* (urban planning) conducted by Michael Peterek, Dean of the University of Applied Science in Frankfurt.

- [6] Hoepfner R., *Ernst May und das neue Frankfurt: 1925–1930*, Ernst, Wilhelm & Sohn 1986, ISBN-13 978-3433022542.
- [7] <http://um.skarzysko.pl/rozwoj-miasta/miejscowe-plany-zagospodarowania-przestrzennego.html>, dostęp/access: 11.12.2015.
- [8] <http://www.geoportal.gov.pl/> dostęp/access: 2015.12.19;
- [9] <http://www.planum.net/neues-bauen-in-frankfurt-am-main-a-new-way-of-building-in-frankfurt> dostęp / access: 2016.02.01;
- [10] <http://www.skarzysko24.pl/miasto-i-powiat/historia/892-historia-miasta-skarzysko-kamienna-i-wojna-swiatowa-i-miedzywojnie.html>, dostęp/access 2015.12.11;
- [11] https://pl.wikipedia.org/wiki/Eugeniusz_Kwiatkowski dostęp/access: 2016.01.18.
- [12] <https://www.google.com/maps/streetview> dostęp/access: 2015.12.29]
- [13] Janatkova A., Kozińska-Witt H., *Wohnen in der Großstadt 1900–1939, Wohnsituation und Modernisierung im europaischen Vergleich*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2006.
- [14] Loos A., *Ornament i zbrodnia – Eseje wybrane*, tłumaczenie A. Stępnikowska-Berns, wyd. 1, Warszawa, BWA w Tarnowie, Fundacja Centrum Architektury 2013.
- [15] Lorenz P., *Das neue Bauen im Wohnungs- und Siedlungsbau – dargestellt am Beispiel des Neuen Frankfurt 1925–33*, Broshiert, ISBN-13: 978-3782805148.
- [16] Lynch K., *Obraz miasta*, wyd. 1, Kraków, Wydaw. Archivolta Michał Stępień 2011, ISBN 978-83-931118-0-0.
- [17] Nowakowski M., *Sto lat planowania przestrzeni polskich miast (1910–2010)*, Warszawa, Oficyna Naukowa 2013, ISBN 978-83-7737-058-2.
- [18] Risse H., *Fruche moderne in Frankfurt am Main 1920-1933*, Societas Verlag, 1984, ISBN-13: 978-3797304223.
- [19] Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z mocą ustawy z dnia 16 lutego 1928 r. o prawie budowlanym i zabudowaniu osiedli, tekst jedn., *DzU RP* z 1939 r., nr 34, poz. 216 z późn. zm.
- [20] Słodczyk J., *Historia planowania i budowy miast*, Opole, Wydaw. Uniwersytetu Opolskiego 2012, ISBN 978-83-7395-484-7.
- [21] Springer F., *Wanna z kolumnadą. Reportaże o polskiej przestrzeni*, Wydaw. Czarne 2013, ISBN 978-83-7536-556-6.
- [22] Uchwała nr XXIII/57/2008 Rady Miasta Skarżyska Kamiennej z dnia 29 maja 2008 r. w sprawie przyjęcia Zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Skarżysko-Kamiennej.
- [23] Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tekst jedn., *DzU* z 2003 r., nr 162, poz. 1568.
- [24] Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, tekst jedn., *DzU* z 2012 r., poz. 647.

O AUTORZE

Pracownik Biura Planowania Przestrzennego UMK oraz doktorant na Politechnice Krakowskiej (opiekun naukowy prof. Aleksander Böhm). Od kilku lat współpracuje z instytucjami zajmującymi się kształtowaniem wrażliwości na porządek i estetykę przestrzenną. W pracy naukowej bada zagadnienia dotyczące planowania i gospodarowania przestrzenią w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem Krakowa.

AUTHOR'S NOTE

The author is an employee of the City Planning Office, and a PhD student at Krakow University of Technology, mentored by Prof. Alexander Böhm. For several years he has worked with institutions involved in shaping sensitivity to spatial order and aesthetics.

Kontakt | Contact: marcelilasocha@gmail.com